

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏԿԵՐԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ԻՄԱՑԱԿԱՆ ՀԱՐՄԱՐՎՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՏԵՐՄԻՆԱՆՏ

ՀՐԱՉՅԱ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Մենք անընդհատ մտահոգված ենք մտորումներով ու հարցերով, թե ինչ է ընկած մեր զգայարաններից անդին... Ապա ընդունում ենք ֆիզիկական աշխարհը հասանելու գործում բանականության գերակայությունը՝ հաշտվելով այն պատկերացման հետ, թե իբր իրականությունը միջնորդավորված է ներկայանում մեզ:

Արտաքին (նյութական) աշխարհի մասին փաստերը, որ անձի կողմից մեկնաբանվում են որպես տրանսցենդենտ կամ օբյեկտիվորեն միջնորդավորված, աշխարհի մասին կարծրացած պատկերացումների արգասիք են: Դրա հաշվին է առաջանում անձի կողմից իրականության հասանելիության կասկածը:

Հարցադրումներ:

- Ի՞նչ միտում է՝ սուբյեկտիվորեն ճանաչել իրականությունը, սակայն չվստահել սեփական ճանաչողական գործառույթներին:
- Ճանաչողական հարաբերություններում ինչո՞ւ է օբյեկտին տրվում բնօրինակի (օրիգինալի) կարգավիճակ, իսկ սուբյեկտին՝ կրկնօրինակի:
- Հնարավո՞ր է, արդյոք, իրականությունը հասանելու և աշխարհը պատկերելու փորձառություն:

Սույն հոդվածը ակնարկ է իրականությունը պատկերելու իմացական փորձառության մասին: Վերջինս մեր կողմից ենթադրվող «ինֆորմատիվ միջավայրին սուբյեկտի հարմարվողական ընդունակության» արդյունքն է:

Ա. Ի. Միրաքյանի կարծիքով, հոգեկան պատկերը արդյունք (արգասիք) չէ, այլ մշտապես ծնվող ու ինքն իրեն վերածնող նորագոյացում է, անընդհատ ինքնաստեղծող ինչ-որ բան: Ձևագոյացումը պատկերի փոխանցման գործընթաց է, որն ապահովում է սուբյեկտի կողմից արտաքին աշխարհի ընկալվող և իմաստավորվող գոյության իրականությունը: «Առկայող իրականության ձևերն արդեն իսկ գիտակցվում են որպես աշխարհի նյութական լինելու և հասկացության գաղափարական լինելու մասին ձևեր»¹: Նրա կարծիքով, հոգեկանի ուսումնասիրություն-

¹ **Миракян А. И.** Контуры трансцендентальной психологии (книга 1). М., 1999, с. 10.

նը կարելի է սկսել «ոչինչ» հասկացությունից, որն արտահայտում է ինչպես յուրաքանչյուր ներկայողի բացակայության, այնպես էլ բացակայողի ներկայության իրականությունը²: Սակայն, միննույն ժամանակ, մեր գիտակցության մեջ գոյություն ունեցողի և գոյություն չունեցողի ձևերը (կերպերը) պատկերայնությամբ գրեթե նույնն են: Սա ճանաչող մարդու պատկերացում կազմելու փորձն է: Եվ շատ հավանական է, որ այդ ճանաչողական փորձը (ավելի շուտ՝ իմացական վարժվածությունը, ճարտարությունը) բխում է հենց պատկերումից ու կերպավորումից: «Պատկերավորությունն ու տեսողական պատկերացումը միննույն բանը չեն: Բացակայող առարկայի պատկերացման ընդունակությունը չի պարտադրում երևութական կառուցվածքի ըմբռնում: Ինտելեկտուալ հասկացումը երբեմն օգնում է ձևակերպելու տեսողականը, սակայն լոկայն չափով, որ չափով հասկացությունները կարող են թարգմանել տեսողական ընկալման հատկանիշները: ... Տեսողական պատկերացումը լիարժեք չի կարող անմիջականորեն վերարտադրվել հարթության վրա»³: Ջ. Լոկի խոսքերով՝ «Իմացական իրականության համար գոյություն չի պահանջվում: Ճանաչողություն և հավաստիություն ձեռք բերելու համար մենք պետք է ունենանք որոշակի (determined) գաղափարներ: Իսկ մեր իմացական իրականության համար անհրաժեշտ է, որ գաղափարները արձագանքեն իրենց նախակերպարներին... այն, ինչ մարդը տեսնում է, չի կարող չտեսնել, իսկ այն, որ ընկալում է, չի կարող չիմանալ, որ ընկալում է: Գիտելիքը միշտ չէ, որ հստակ է, մինչդեռ հստակ են գաղափարները»⁴: «... Տաքի ու սառի, լույսի և խավարի, սպիտակի ու սևի, շարժման ու դադարի մասին գաղափարները հավասարապես հստակ ու դրական են մտքում: Թեպետ հնարավոր է, որ դրանք ծնող պատճառը հենց ինչ-որ բանի բացակայությունն է առարկաների մեջ, որոնցից էլ մեր զգացումներն ստանում են այդ գաղափարները: Գաղափարները դիտարկելիս բանականությունը դրանք բոլորը համարում է հստակ ու դրական՝ ուշադրություն չդարձնելով դրանք առաջացնող պատճառներին: Եվ այս դիտարկումը ոչ թե այն մասին է, թե ինչպես այդ գաղափարը գոյություն ունի բանականության մեջ, այլ վերաբերում է մեզանից դուրս գոյություն ունեցող իրերի բնությանը»⁵: Ինչպես նշել է Գ. Վ. Լայբնիցը. «Կոնկրետի իմացումը միշտ նախորդում է վերացականի իմացմանը. մենք ավելի լավ գիտենք տաքը, քան տաքությունը»⁶: Ջ. Բրունների խոսքերով՝ «Նկարագրություն կամ կանխատեսում անելու համար հոգեկան գործընթացի զգայական երանգի և

² Տե՛ս նույն տեղը:

³ **Арнхейм Р.** Искусство и визуальное восприятие. М., 1974, с. 102.

⁴ **Локк Дж.** Опыт о человеческом разумении. Сочинения в 3-х т. Т. 2. М., 1985, с. 129-130.

⁵ Նույն տեղում, էջ 181:

⁶ **Лейбниц Г. В.** Новые опыты о человеческом разумении. Сочинения в 4-х т. Т. 2. М., 1983, с. 145.

կոնցեպտուալ մոդելի միջև ֆենոմենալ նմանության որևէ անհրաժեշտություն չկա: Այսօր ոչ ոք լրջորեն չի հերքի, օրինակ, ատոմային տեսության արդարացիությունը լոկ այն բանի համար, որ, ասենք, քարը շոշափելիս այն չի ընկալվում որպես արագ շարժման մեջ գտնվող ատոմների կուտակում»⁷: Եվ որպես հավելում սրան մեջբերենք Պ. Քյուգլերի ենթադրությունը. «Երևի մտապատկերի ամենակարևոր գործառույթը անհատին օգնելն է՝ ճանաչողությունը վերազանցելու համար»⁸:

Կարելի է ասել, որ այն, ինչն անվանում ենք զգայության օբյեկտ կամ սուբյեկտից դուրս աշխարհ, իրականում մեր գիտելիքն ու պատկերացումն է վերազանցականի մասին: Վերջինիս մասին պատկերն էլ հենց մարդու կողմից վերագրվում է շրջապատող աշխարհին: Այս կարգի վերագրումը համարյա նույնական է ընկալման հատկություններից մեկին՝ առարկայականացմանը, որպես սուբյեկտիվ պատկերի վերագրմանը արտաքին աշխարհին: Սա ներաշխարհի յուրահատուկ արտապատկերում է (պրոյեկցիա) արտաքին աշխարհի վրա: Այս ֆենոմենը կարելի է մեկնաբանել որպես մտապատկերների արտաքինայնացում (էքստերիորիզացիա): Այստեղ հարկ է հիշատակել Հ. Հակենի և Մ. Հակեն-Կրեյլի այն հայտնի պնդումը, որ ընկալումը ոչ այլ ինչ է, քան իրականության ստեղծում: Եվ որ պատկերների ճանաչումը հենց պատկերների արարում է⁹: Մենք հատուկ շեշտադրում ենք հոգեկան ակտիվության որոշարկված ուղղվածությունը «ներսից դուրս», որի դեպքում սուբյեկտն ասես նախաձեռնում է իրականության վերաստեղծման մի գործընթաց՝ ինֆորմատիվ միջավայրին հարմարվելու միջոցով: Չձավալվելով այս հասկացության բովանդակության շուրջ՝ պարզապես նշենք, որ «ինֆորմատիվ» ենք անվանում այն միջավայրը, որը սուբյեկտի համար ինֆորմացիայի կրող ու փոխանցող է: Դա մի հիմնարար պայման է, որը հնարավորություն է ստեղծում արտաքին ազդակների և դրանք մշակող հոգեկան տարբեր գործառույթների փոխառնչության համար:

Այսօր՝ նոր հազարամյակի սկզբին՝ գերժամանակակից տեխնոլոգիայի զարգացման դարաշրջանում, փորձարարական հոգեբանության տեղեկատվական այսչափ հազեցածության պայմաններում դեռևս թեվածում է ընկալման ու պատկերացման պասիվության մասին «փառահեղ» հարացույցը: Մտապատկերը դեռևս հասկացվում է որպես վերաներկայացում՝ ռեպրեզենտացիա, երկրորդային (հերթական) պատկերավորում: Սուբյեկտիվ պատկերի ձևավորման գործընթացը մինչ օրս

⁷ Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т. 1. СПб. – М., 1983, с. 84.

⁸ Кюглер П. Психические образы как мост между субъектом и объектом // <http://www.jungland.ru/node/1040>:

⁹ См. у Хакен Г., Хакен-Крель М. Тайны восприятия. М., 2002, էջ 237:

հարմար է եղել դիտել որպես օբյեկտիվ իրականության մոդելավորում: Մինչդեռ, մեր կարծիքով, այս փաստը պայմանավորված է հոգեբանության մեջ արտացոլման շուրջ եղած հնաոճ մատերիալիստական պատկերացումների մատչելիությամբ: Լայնորեն տարածված դասական հարացույցի համաձայն՝ օբյեկտիվ իրականությունը սուբյեկտիվ իրականության ենթադրյալ նախատիպն է, բնօրինակը (օրիգինալը): «Ինչպիսին են իրերը իրականում» իմաստագրված հարցադրմանը պատասխանելու շանսերն առայժմ նույնն են, թե ընդունել սուբյեկտիվ պատկերները որպես օբյեկտիվ իրականությունից ամբողջովին անձանցյալ, բնօրինակին նմանակելու հնարավորություն: Այս տրամաբանությունը, մեր կարծիքով, բխել է բնագետ դիտորդի հասարակ մարդկային փորձից: Հեշտ, հարմար և անհրաժեշտ է եղել, որ օբյեկտիվ իրականությունը դիտարկվի որպես կուռ, ամբողջական կարգ: Իսկ ինչո՞ւ է հարմար օբյեկտիվն այդպիսին ընդունելու միտումը: Սուբյեկտը, դառնալով ճանաչողության գործընթացի գլխավոր «խաղացողը», ինքնաբերաբար վերածվել է մի բարդ, բազմամակարդակ, շերտավորված ու խճճված համակարգի: Փորձը բազմիցս ցույց է տվել, որ շատ ավելի հեշտ ու նպատակահարմար է փոփոխել հոգեկան բովանդակությունները, քան հասու լինել ֆիզիկական աշխարհի հատկություններին: Դե իհարկե, այս պարագայում հետազոտողները հնարավորություն ունեն մրցակցելու, իրենց բանականության համար հաղթանակներ արձանագրելու, հասկացման ու բացատրման բերկրանքը վայելելու, իրենց բազմակողմանի, ճկուն սուբյեկտայնության գերակայությունը հաստատելու ճանաչվող միակ ու բացարձակ օբյեկտի ամբողջական աշխարհի նկատմամբ: Մակայն մինչ օրս չի հաջողվել պատշաճ կերպով հաշվի առնել օբյեկտիվության սկզբունքի ներքո իրերի ու երևույթների բազմակողմանիությունն ու ճկունությունը: Փոխարենը բազմացել են գիտակարգերը... Հորինվել է մի բազմամակարդակ բարդ սուբյեկտ, որի ճանաչողությունը միջնորդավորված է իմացական գործընթացներով ու գործառույթներով: Սրա հետևանքով դժվարացել է հոգեբանորեն սահմանել «առարկան», «իրականության հատկությունները», «ներքին և արտաքին աշխարհների սահմանագծերը» և այլն: Եվ ինչպես կասեր Մ. Մեռլո-Պոնտին, «Այն ամենը, ինչ գոյություն ունի, գոյություն ունի կա՛մ որպես իր, կա՛մ որպես գիտակցություն: Միջինը չկա: Մակայն իրը միշտ ինչ-որ մի տեղում է, մինչդեռ ընկալումը որևէ տեղ չունի... Հակառակ պարագայում ընկալումը չէր կարող ստիպել իրին գոյել ինքն իր համար, քանզի ինքը նույնպես գոյություն կունենար ինքնին իրի նմանությամբ»¹⁰:

Որպեսզի ևս մեկ անգամ հակիրճ և համապարփակ ձևով անդրա-

¹⁰ Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. СПб., 1999, с. 67.

դառնանք մինչ օրս ընդունված՝ սուբյեկտն արհեստականորեն բարդացնելու կամ տրոհելու անհրաժեշտությանը, կարելի է մեջբերել նաև Ռ. Մ. Նադոյանի «նույնականացումների ֆունկցիաների» մասին ինքնատիպ մոտեցումը¹¹: Ըստ նրա՝ այդ ֆունկցիաներից մեկը շարժուն և փոփոխվող աշխարհը կանգնեցնելու, արտացոլման պահը ամրագրելու և դրան որոշակի իմաստ հաղորդելու համար է: Դա նախ տեղի է ունենում սուբմոդալականություններում, այնուհետև՝ զգայությունը, զգացմունքը կամ մտապատկերը նշանակող հասկացություններում: Հավանաբար Նադոյանն այստեղ ենթադրում է ֆիզիկական բնույթի աշխարհի ամբողջական և ստատիկ պատկերը, որի շնորհիվ ճանաչող սուբյեկտը մտապատկերելու միջոցով իրականությունը մատչելի է դարձնում իրեն: Այսպիսով, ցանկացած մարդու կողմից իրականության հասկացումը կարող է դառնալ բնույթով ֆիզիկալիստական. իրական է այն աշխարհը, որը նյութապես շրջապատում է մեզ, այն միակն է և մշտնջենապես անփոփոխ: Փոփոխվում ենք միայն մենք, որպեսզի հասու լինենք այդ օբյեկտիվ աշխարհին...

Սակայն միանգամայն տրամաբանված և արդարացի կհամարենք ճիշտ հակառակ պնդումը. լիովին հնարավոր է, որ օբյեկտը նույնպես փոփոխական է, ճկուն ու տրոհված, և դրա հատկությունները կարող են անմիջականորեն առնչվել այդ բարդ, հոգեկան գործառույթներով հարուստ սուբյեկտին: Այսինքն, օրինակ՝ որևէ սենսոր ստիմուլ առարկա է միայն զգայության համար: Իսկ, օրինակ, ուրվագիծը, եզրագիծը, կառուցվածքը ընկալման առարկաներ են: Մյուսները՝ մոդուլը, սխեման, հատկանիշը և այլն, մտածողության ու վերացարկման համար են առարկաներ...¹²: Մենք պնդում ենք այն դրույթը, որ ճանաչողությունում օբյեկտ-սուբյեկտ հակադիր կողմերը չեն, որ ստեղծում են հարաբերություններ: Ընդհակառակը՝ որոշակի հարաբերություն ծնում է փոխառնչվող կողմեր, այդ թվում՝ և հակադիր: Սա նման է ֆիզիկայից մեզ հայտնի վիրտուալ մասնիկների գաղափարին. քանի դեռ չկան գործընթաց, որոշակի հարաբերություն, չկան նաև առնչվող կամ հակադիր միկրոմասնիկներ: Այո՛, չկան, և ոչ թե չեն գործում: Դրանք ծագում են միայն կոնկրետ գործընթացի, որևէ հարաբերության շնորհիվ՝ տվյալ պահին գործառույթ իրականացնելու համար: Այսինքն՝ հարաբերությունն այս դեպքում գերակա է դրա կողմերի նկատմամբ: Այս համատեքստում «օբյեկտիվ իրականություն» և «սուբյեկտիվ իրականություն» հասկացությունները որպես իրականության համապատասխանաբար արտաքին կամ ներքին պայմանավորումներ, սղվում են: Դրա փոխա-

¹¹ Ռ. Մ. Նադոյան, Մետաֆիզիկական հոգեբանության ակնարկներ, Եր., 2013, էջ 146:

¹² Տե՛ս Զ. Ռ. Հովհաննիսյան, Իրականությունը սուբյեկտիվ պատկերներով միջնորդավորելու հիմնահարցի շուրջ // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, հոգեբանություն, 2014, 143.2, էջ 56-66 :

րեն հաստատում ենք միակ (միասնական) իրականության սկզբունք, որում օբյեկտի և սուբյեկտի բաժանումը ոչ թե իրականության երկփեղկում է, այլ մեթոդաբանական մատչելիություն ապահովելու համար գուտ տարբերակիչ նշանակում:

Իհարկե, գիտական հարցերում մետաֆիզիկական բնույթի այս դատողությունները դեռևս փորձարկման ճանապարհ ունեն անցնելու: Մակայն կարծում ենք, որ արդարացի կլինի չանտեսել նման մտայնությունների բարձրաձայնումն ու բանաձևումը:

«Օբյեկտիվ իրականության հավաստի պատկերի ստեղծման հնարավորությունը ամեն դեպքում չի սահմանափակում դրան մոտենալու առավել կամ պակաս հաջողված փորձերը: Սուբյեկտը մասամբ գիտակցված, մասամբ՝ ոչ, ձևավորում է տվյալ սուբյեկտիվ պատկերը իրականությանն այն աստիճանի մոտիկությամբ, ինչքան որ նրա զգայական և գիտակցական համակարգերը թույլ են տալիս»¹³: Ա. Պետրովը առաջարկում է այնպիսի նախապայմաններ, որոնք կապահովեն մոդելավորման հնարավորությունն ու նպատակահարմարությունը: Մեր դիրքորոշման օգտին դրանցից կառանձնացնենք հետևյալ կետերը.

- սուբյեկտը կարո՞ղ է ստեղծել այնպիսի օբյեկտ, որը կներկայացնի տվյալ «ինչ-որ բանը» որոշակի առումով,

- սուբյեկտը կարո՞ղ է ներկայացնել ստեղծված օբյեկտը մյուս սուբյեկտներին:

Պետրովի կողմից առաջադրված դրույթը ըմբոստ և հակառակ ծայրահեղության այլընտրանք է, որը ինֆորմացիոն առումով, ըստ նրա, հնարավորություն է ընձեռում սուբյեկտիվ իրականության շրջանակներում տեղավորել ողջ նյութական աշխարհը իր բոլոր առարկաներով, որի շնորհիվ մատերիայի և ներքին աշխարհի ֆենոմենները հայտնվում են միահյուսված՝ կազմելով մարդկային գիտելիքի միասնական սխեման: Այս պնդումներով մենք ամենևին չենք պաշտպանում սուբյեկտիվիզմի ու սոլիպսիզմի դիրքորոշումները, այլ պարզապես փորձում ենք հաղթահարել օբյեկտ-սուբյեկտային հարաբերությունում առաջնայնությունների շուրջ առկա բանակոխիվը:

Ըստ Ա. Ն. Լեոնտևի՝ զգայական մոդալությունները ոչ մի դեպքում չեն կոդավորում իրականությունը. իրենք են կրում իրականությունը: Հենց այդ պատճառով էլ զգայականության քայքայումը (պերվերսիան) ծնում է աշխարհի հոգեբանական անիրականություն, դրա անհետացման պատրանք¹⁴: Նկատենք, որ ամեն դեպքում անիրականի զգացումն ու պատկերի անհետացումը իրական են, առարկայական: Անկասկած կա հատուկ սուբյեկտիվ կարգ, որը որոշում է առարկայականությունը և իրականության զգացումն ու դրա նկատմամբ նախադրվածքը: Դա

¹³ Петров А. Моделирование субъективной реальности // <http://psyfactor.org/lib/petrov1.htm>

¹⁴ Се и Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т. 1. СПб. – М., 1983, էջ 261:

մտապատկերն է: Համաձայնելով Ու. Նայսերի կարծիքին, կարող ենք հաստատել, որ մտապատկերները ոչ թե նկարներ են գլխում, այլ հնարավոր հասանելի շրջապատից ինֆորմացիայի հավաքման ծրագրեր են¹⁵: Իսկ ըստ Ս. Դ. Սմիթնովի՝ անհրաժեշտ է նախևառաջ հասկանալ, որ ոչ թե պատկերների աշխարհը, այլ աշխարհի պատկերն է կարգավորում և ուղղորդում մարդու գործունեությունը¹⁶:

Եթե իմացական գործունեությունը դիտարկելու լինենք էկոլոգիական մոտեցմամբ, ապա կարող ենք հաստատել, որ իրականության հասկացումը (կամ զգացումը) սուբյեկտի կողմից տվյալ ինֆորմատիվ միջավայրը իրեն հարմարեցնելու գործունեություն է: Մեր կարծիքով, այդ ճանաչողական-հարմարողական գործընթացի շնորհիվ պատկերայնության ֆենոմենը հաստատվում է որպես անձի՝ իրականությանը հասանելու փորձառության համակարգաստեղծ գործոն: Պ. Քյուզլերը ընդգծում է. «Կերպարն այն աշխարհն է, որում ծավալվում է փորձը: Պատկերն է կազմում փորձը: Հոգեկան իրականության աշխարհը, ըստ էության, մտապատկերի աշխարհն է»¹⁷: Լեոնտևն այսպես է որակում մտապատկերի սուբյեկտիվ փորձից կախվածությունը. «Պատկերի նշանակությունը միշտ էլ պայմանավորված է եղել ոչ միայն և ոչ այնքան սուբյեկտի անհատական փորձով, որքան ողջ մարդկության պատմամշակութային փորձով՝ ուսուցման ու դաստիարակության առանձնահատկություններով: Դա, այսպես կոչված, պատկերի վերզգացական որակն է: Այն մեր զգայական օրգանից դուրս է, այն չի հասկացվի ազդակների հատկություններով»¹⁸:

Մարդկային փորձի մասին դասողությունները գրեթե միշտ հանգեցվել են այդ հասկացության փիլիսոփայական կռահումներին: Մինչ օրս «փորձ» եզրույթի բովանդակության վերաբերյալ չկան հոգեբանական հիմնավոր սահմանումներ կամ բացատրություններ: Այն ինտուիտիվ կերպով, լռելյայն ընդունվել է որպես սուբյեկտիվության առկայություն որևիցե կոնկրետ գործունեությունում: Այդ եզրույթի շուրջ եղած բոլոր բնութագրերը հիմնականում նպաստել են նկարագրելու սովորույթները, վարժվածությունն ու հմտությունները կամ էլ պարզապես հիշողությունը: «...Ինչ-որ մի բան սովորության ուժով կատարելու հեշտության պատճառով հաճախ ինչ-որ բաներ մեր մեջ տեղի են ունենում աննկատելիորեն: Սովորությունները շատ շուտով, ի վերջո, հանգեցնում են այնպիսի գործողությունների իրականացման, որոնք հաճախ վրիպում են մեր դիտարկումից: Քանի անգամ օրվա ընթացքում

¹⁵ St' u **Найссер У.** Познание и реальность. Смысл и принципы когнитивной психологии. М., 1981, էջ 145:

¹⁶ St' u **Смирнов С. Д.** Мир образов и образ мира // "Вестник Московского ун-та". Серия 14: Психология. 1981, № 2, էջ 15-29:

¹⁷ **Кюглер П.** [www.http://jungland.ru/node/1040](http://jungland.ru/node/1040)

¹⁸ **Леонтьев А. Н.**, նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 261:

կոպերով փակում ենք մեր աչքերը՝ չնկատելով, որ մենք լիովին մթութ-
յան մեջ ենք»¹⁹:

Քանի որ մարդկային փորձից ու սովորություններից զատ, հատման
կետում ունենք նաև մեր կողմից առաջադրված մտապատկերի էքստե-
րիորիզացիայի գաղափարը, կցանկանայինք շարունակել մեր մտորում-
ները՝ մինչ այդ կրկին մեջբերելով Լոկի միտքը. «Մարդու ընդունակությ-
ունն ու նրա գործողությունների կերպը համարյա նույնն են նյութական
և մտավոր աշխարհներում: Քանզի թե՛ այդ, թե՛ մյուս աշխարհում տար-
րերն այնպիսին են, որ մարդու իշխանության ներքո չեն՝ ո՛չ արարելու,
ո՛չ էլ ոչնչացնելու համար: Այն ամենը, ինչ մարդ կարող է անել, կա՛մ
դրանք իրար միացնելն է, կա՛մ համադրելը, կա՛մ առանձնացնելը»²⁰:

Մարդը կառուցում է շրջապատող աշխարհի հավանական մոդելը:
Այս գործունեությունը կոպիտ կերպով կարելի է պատկերացնել որպես
օրգանիզմի ձգտում՝ նվազեցնելու տեղի ունեցող իրադարձությունների
անսպասելիությունը²¹: Այն դեպքերում, երբ մարդը չի կարողանում
հասնել ընկալման այնպիսի պատրաստականության, որ կարողանա
արձագանքել շրջապատող աշխարհում տեղի ունեցող հավանակա-
նություններին, ապա նա կարող է երկակի վարվել. կա՛մ նորից մշակել
կատեգորիաներ ու դրանց համապատասխանող սպասումներ, կա՛մ
անդադար սևեռուն զննել առարկաներն ու իրադարձությունները²²:
Թեև ճանաչողության գործընթացը մտավոր բնույթի երևույթ է, այնու-
ամենայնիվ մարդու կենսունակության հաշվառման տեսանկյունից,
ամեն դեպքում, խոսքը գոյության կովի և շրջապատող աշխարհին
հարմարվելու մասին է: «Կենդանի օրգանիզմի համար գոյատևման
փաստն ինքնին արդեն հազվադեպ, բացառիկ հաջողություն է: Եվ այն
ամենը, ինչ հանգեցրել է այդ հաջողությանը կամ թեկուզ ուղեկցել է
նրան, պետք է խնամքով պահպանվի, ամրապնդվի և օգտագործվի հե-
տագայում»²³: Հմտության զարգացման համար անհրաժեշտ է ամ-
րապնդում: Մակայն, ըստ Գ. Ա. Գոլիցինի և Վ. Մ. Պետրովի, գոյատև-
ումն ինքնին արդեն այդպիսի ամրապնդում է: Դրա համար էլ ցանկա-
ցած գործողություն, քանի դեռ անցյալում չի հանգեցրել կործանման,
արդեն իսկ ունի որոշակի «սելեկտիվ առավելություն» մյուս փորձությ-
ունը չհաղթահարած գործողությունների հանդեպ: Սա արդեն բավա-
կանաչափ երաշխիք է տալիս գոյատևմանը, և օրգանիզմը ձգտում է
կրկնել այդ գործողությունը՝ վերածելով սովորության: Ահա թե որտեղ
են, ըստ նախորդիվ հիշատակված հեղինակների, պահպանողակա-

¹⁹ Локк Дж. Опыт о человеческом разумении. Т. 1, с. 212.

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 196:

²¹ Տե՛ս Բրյուեր Ժ. Психология познания. За пределами непосредственной информа-
ции. М., 1977, էջ 58:

²² Տե՛ս նույն տեղը:

²³ Голицын Г. А., Петров В. М. Гармония и алгебра живого. М., 1990, с. 51.

նության արմատները: Ահա թե ինչու է սովորությունն այդչափ պատվավոր տեղ զբաղեցնում գոյակայած օրգանիզմների վարքում: «Մենք ապրում ենք առարկաների աշխարհում. իրեր, որ օժտված են հատկություններով: Այն ինֆորմացիան, որ մասնագրում է այդ հատկությունները, մատչելի է յուրաքանչյուր օրգանիզմի, որն օժտված է դրանք ընկալելու համապատասխան սխեմաներով»²⁴:

Տեսական էվոյուցիոն ուսուցման շնորհիվ ընկալական դաշտերը կարծես կարգավորվել են որոշակի ռեգիստրով, որը համապատասխանում է յուրաքանչյուր կենսաբանական տեսակի էկոլոգիական վիճակին²⁵: Ըստ Ա. Պետրովի այն ինչ զգայվում է որպես ամուր մարմին, ամուր է հենց օրգանիզմի կազմաբանության համեմատ: Այն, ինչ զգայվում է որպես խիտ մարմին, անթափանցելի է հենց տվյալ օրգանիզմի համար: Այն, ինչ զգայվում է որպես հեռու, անհասանելի է, և այն, ինչ շատ փոքր է, անզանազանելի է: «Եթե մենք կարողանայինք անցնել պատի միջով, ձեռք տալ աստղերին և զննել ատոմները, ապա չէինք զգա դրանց ամրությունը, խտությունը, հեռավորությունը կամ փոքրությունը»²⁶: Հարմարեցնելով նոր փորձն արդեն գոյություն ունեցող հիշողական պատկերներին՝ ընկալող սուբյեկտը միշտ պարզեցնում է իր տեսողական հիշողության ընդհանուր կառուցվածքը: Անցյալի փորձին հարմարվելը, հետևաբար, պարզության ընդհանուր կանոնից բացառություն չէ²⁷: Սակայն Արնհայմն այստեղ հաշվի չի առնում սուբյեկտի հոգեկան ու ֆունկցիոնալ վիճակների հանգամանքը: Բացի դրանից, անձի որոշակի դիրքորոշումներն ու դիտավորությունները օբյեկտի նկատմամբ կարծր վերաբերմունքի փաստեր են, որոնց դեպքում այս օրինաչափությունը չի գործում: Միևնույն առարկան ունանց համար բարդ է թվում, իսկ մյուսների համար՝ պարզ: Կամ էլ միևնույն մարդու ընկալմամբ տվյալ պահին առարկան բարդ է, իսկ որոշ ժամանակ անց այն ասես պարզանում է...

Գիտափորձերից մեկի արդյունքները վերաբերում են ընկալվող պատկերի հստակությանն ու պարզորոշությանը²⁸: Հետազոտությունը ցույց է տվել, որ ընդհանուր առմամբ փորձառու փորձարկվողների ոչ լրիվ նկարներ ճանաչելու շեմերը ավելի ցածր են (ավելի արդյունավետ են), քան անփորձներինը: Վարժեցման դեպքում ոչ լրիվ նկարների ընկալման շեմերն իջնում են, իսկ որոշակի պահից սկսած՝ շեմերի ար-

²⁴ Найссер У., նշվ. աշխ., էջ 198:

²⁵ Տե՛ս Ա. Մитский А. А. Системная организация зрительных функций. М., 1988, էջ 147-148:

²⁶ Петров А. Моделирование субъективной реальности // <http://psyfactor.org/lib/ petrov1.htm>

²⁷ Տե՛ս Ա. Архейм Р., նշվ. աշխ., էջ 75-77:

²⁸ Տե՛ս «Инвариантность зрительного восприятия». Шелепин Ю. Е. и другие (Институт физиологии им. И. П. Павлова РАН), Фореман Н., Пэмор П. (Миддлсекский университет, Лондон) //© Московский городской психолого-педагогический университет, © Psy-Journals.ru 2008

Ժեքները գագաթնակետին են հասնում, և դրանց մեծություններն այլևս չեն փոխվում: Դիտորդի համար աշխարհի պատկերը ավելի ու ավելի շատ հատկանիշներ է հավաքում այնքանով, որքանով այդտեղ արտացոլված առարկաները ձեռք են բերում պարզություն և հստակություն: Վերջիվերջո, եթե ուսուցումը հաջողված է, ապա ֆենոմենալ հատկությունները աստիճանաբար սկսում են համոզել սուբյեկտին, որ դրանք համապատասխանում են աշխարհի ֆիզիկական հատկություններին: Անգամ չհամալրվելով անցյալի այլ պատկերներով՝ ընկալվող առարկաները դառնում են առավել հագեցած և տարբերակված: Հետևաբար՝ ճանաչողական փորձն ու պարապելը, ամեն ինչից գատ, պետք է դիտարկվեն նաև հարմարման տեսանկյունից: Կարծում ենք, որ հարմարման դինամիկան հենց սուբյեկտի՝ շրջապատող աշխարհի հետ առավել սերտ կապի (առնչության) դրսևորումն է:

Մենք գտնում ենք, որ մարդկային սուբյեկտիվությունը ամբողջովին համապատասխանում է մարդկային օրգանիզմի կազմաբանությանը, դրանից բխող ֆիզիկական հնարավորություններին, ինչպես նաև՝ գոյատևման պայմաններին: Բանն այն է, որ գենետիկորեն և օնտոլոգիապես մարդու մեջ ձևավորված են ֆիզիկական և մտավոր հմտությունների նախադրյալները, որոնք բնորոշ են Երկիր մոլորակի բնությանը՝ հարմարվելու, ապրելու և գոյատևելու համար: Այդ նախադրյալների շարքում են նաև կարծրատիպացման (ստերեոտիպացիա) ունակությունները: Օրինակ՝ մարդու տեսադաշտի թույլատրելի հնարավորություններով կարող են պայմանավորված լինել նաև նրա աշխարհընկալումն ու վարքը: Տեսադաշտի ուղղահայաց-ստորին հատվածը («ներքևը») հնադարյան մարդուն, ենթադրում ենք, մատչելի, հասանելի է եղել: Նա տեղաշարժվել է գետնի վրա և կողմնորոշվել հիմնականում վերգետնյա օբյեկտներով: Միևնույն ժամանակ նա տեսել է հողից ծլարձակող և աճող բույսերը, մեռած կենդանիների ու արտաթորանքի քայքայումը հողում... Բացասական ապրումներ ու կորստի զգացում է ունեցել, երբ ընկել է, զարնվել գետնին ու վնասվել, տարբեր առարկաներ կորցրել խոտերում, թփերում ու փոսերի մեջ և այլն: Տեսադաշտի վերին հատվածը մարդու համար պետք է որ դժվարահաս եղած լիներ, անորոշ, քիչ կիրառելի, իսկ երկնային մարմիններն ու թռչող կենդանիները պետք է որ մարմնավորած լինեին երկնայինը՝ դառնալով երազանքների աղբյուր: Մրանով պայմանավորված, հնարավոր է, որ մարդու գիտակցության խորքերում մոդելավորվել ու ամրագրվել է «վերևը»՝ որպես արժեքավոր, վեհացված, բաղձալի, իսկ «ներքևը»՝ ցածր, նվաստ, նսեմ: Այստեղից է մարդու այն կարծրատիպը, ըստ որի գոյություն ունի ստորակարգից բարձրակարգ ուղղահայաց միտում, համապատասխանաբար՝ նա սովորել է բարդության մակարդակներ ա-

ռանձնացնել, կատարել հիերարխիկ դասակարգումներ և այլն²⁹: Իմիջիայլոց, մարդու ապերգեպցիայի վերաբերյալ հետազոտությունները ցույց են տվել, որ մարդը (նաև շատ կենդանիներ), իր կենսագործունեությունը ծավալելով հիմնականում հորիզոնական տեսադաշտով ուղղորդված միջավայրում, ուղղահայաց գծերն ընկալելիս ավելի շատ էներգիա ու ժամանակ է ծախսում, քան հորիզոնականներն ընկալելիս: Դրանով է բացատրվում տեսողական պատրանքներում այն փաստը, որ ուղղահայացներն ավելի երկար են թվում, քան հորիզոնականները: Պարզ է դառնում հորիզոնական տեսադաշտի գերակայող գործառույթը: Այսպիսի միջավայրում է մարդը սովորել կողմնորոշվել ժամանակի ու տարածության մեջ, հասկանալ հաջորդականություններն ու հերթափոխերը: «Հորիզոնական ընկալումը», սովորական լինելով, համեմատաբար քիչ էներգիա ու ժամանակ է պահանջում: Այս իսկ պատճառով՝ ժամանակատարածային հաշվարկներում կիրառվում է ձախից աջ կամ աջից ձախ գործողությունների հմտությունը, որն էլ հիմք է դառնում «անցյալ-ապագա», «այստեղ-այնտեղ», «գնալ-գալ», «դրական-բացասական» և նմանատիպ դիխոտոմիկ սխեմաների կառուցման համար (երկուական համակարգերի սկզբունքը): Հայտնի է, որ ուղղվածության ընկալումներում նյարդահոգեկան էներգածախսերն անդրադառնում են նաև մտապատկերների ծագման գործընթացի ժամանակային բնութագրերի վրա: Միգուցե դա էլ գործոններից մեկն է, որ կարգավորում է ժամանակի ու տարածության մեջ կողմնորոշումը: Վերջինս էլ, հավանաբար, հող է նախապատրաստում՝ կարգավորվածություն, հետևողականություն և իրերի համաձայնեցվածություն հասկանալու համար: Ըստ Ռ. Արնհայմի՝ «Բնության մեջ կարգավորվածություն կարելի է հայտնաբերել լոկ այն ժամանակ, երբ կարգավորվածություն ըմբռնող մեր բանականության ընդունակությունը կհասնի որոշակի մակարդակի: Այդ գործընթացի սկզբնական փուլերն արդեն կարելի է նկատել երեխաների արվեստում: Նախնադարյան արվեստը թույլ է տալիս եզրակացնելու, որ բնության կարգավորվածության բարդությունը վերարտադրվում է այն չափով, որ չափով որ հասկացված է»³⁰:

Նայսերը, օրինակ, նկարագրում է իրականության պատկերը՝ հիմնվելով առաջնային պերցեպտիվ սխեմաների ու հասկացությունների վրա: Այդ սխեմաները ձևավորվում են փորձի կուտակման հետ: Սկզբում ինֆորմացիան հավաքվում է կոպտորեն և անարդյունավետ: Դրա հիմնական գործառույթն է՝ ապահովել հետազոտական ակտի-

²⁹ Տե՛ս **Հ. Ռ. Հովհաննիսյան**, «Զարգացում» ֆենոմենի հոգեբանական բացատրության փորձ // Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, հոգեբանություն, 2011, 133.4, էջ 54-65:

³⁰ **Арнхейм Р.**, նշվ. աշխ., էջ 144:

վության պերցեպտիվ ցիկլի անընդհատությունը: Մխեմաները, որ գոյություն ունեն յուրաքանչյուր տվյալ պահին, արգասիքն են անհատական կենսափորձի: Ըստ այդմ՝ Նայսերը գրում է. «Միայն պերցեպտիվ ուսուցման շնորհիվ ենք ձեռք բերում շրջապատի առավել նուրբ կողմերն ընկալելու ընդունակությունը»³¹:

Ելնելով վերոշարադրյալից՝ կարող ենք կատարել մի քանի եզրակացություն:

- Պատկերայնությունը բանականության այն հատկությունն է, որի շնորհիվ՝ որպես ճանաչողության արդյունք, ի հայտ են գալիս իրականության ֆենոմենները (ռեալիաների տեսքով):
- Ճանաչողական փորձառության չափանիշը ինֆորմատիվ միջավայրին իմացական հարմարման արդյունավետությունն է: Մրա շնորհիվ մարդը լրացնում է իր պատկերացումները աշխարհի մասին՝ ունենալով հասանելի իրականություն: Այս առումով արդյունարար է դառնում սեփական ճանաչողության նկատմամբ վստահության զգացումը՝ աշխարհի ճանաչելիության մասին գնալով աճող համոզվածությունը:
- Մեթոդաբանորեն անհրաժեշտ է ընդունել ճանաչողի և ճանաչվողի հավասարագորությունը, նրանց դիտարկել միևնույն հարթության վրա՝ մասնագրելով օբյեկտ-սուբյեկտային հարաբերություններում համապատասխանող (ռելևանտ) հատկանիշներն ու տարրերը: Նպատակահարմար է կատարել ճանաչողության օբյեկտի տրոհում՝ ըստ սուբյեկտի հատկանիշների ու գործառույթների:

Բանալի բառեր – *օբյեկտ-սուբյեկտային հարաբերություն, ճանաչողական փորձ, իմացական հարմարվողականություն, պատկերայնություն, ինֆորմատիվ միջավայր, իրականություն, աշխարհի պատկեր, մտապատկերի էքստերիորիզացիա, արտապատկերում*

РАЧЬЯ ОГАННИСЯН – Образность как детерминант познавательной адаптации. – Сегодня, в новом тысячелетии, в век ультрасовременных технологий, в условиях, столь насыщенных экспериментально-психологическими данными, всё ещё превалирует парадигма пассивности восприятия и образа. Образ по-прежнему трактуется как репрезентация, вторичное явление, представление... Процесс формирования субъективного образа до сих пор рассматривается как моделирование объективной реальности. Мы вечно раздумываем и задаёмся вопросами о том, что лежит за пределами наших ощущений, мысленно представляя действительность вне субъекта. Между тем факты о «внешнем (материальном) мире», которые интерпретируются личностью как трансцендентные или же объективно опосредствованные, и есть продукты качества образности. То, что мы называем объектом ощущений или реальности вне субъекта, является на самом деле нашим представлением и знанием о трансцендентном. Его образы и припи-

³¹ Найссер У., նշվ. աշխ., էջ 81:

сываются нами физическому миру. То, что мы приписываем ему, почти идентично одному из свойств восприятия – предметности как возможности проецировать внутренний мир на внешний. Этот феномен можно назвать «экстериоризацией мысленных образов». Здесь следует особо подчеркнуть детерминированную направленность психической активности «изнутри наружу», где субъект словно бы детально воссоздаёт реальность. С точки зрения экологического подхода это не что иное, как познавательная адаптация субъекта (своими подсистемами) к информативной среде. В результате этого адаптационного процесса образность устанавливается как главный системообразующий фактор опыта постижения реальности.

Познавательная приспособительная динамика, утверждается в статье, – это проявление более тесной связи (контакта) субъекта с окружающим миром. И познавательный опыт должен рассматриваться также и с точки зрения адаптации. Весьма вероятно, что этот познавательный опыт (скорее всего сноровка) проистекает именно из качества образности. Эффективность познавательной адаптации и есть показатель опытности. А образность – это способность, на основе которой в процессе познания проявляются феномены реальности.

Ключевые слова: *субъектно-объектные отношения, познавательный опыт, познавательная адаптация, образность, информативная среда, реальность, картина мира, экстериоризация мысленных образов, проекция*

HRACHYA HOVHANNISYAN – *The Imagery as a Determinant of Cognitive Adapting.* – Nowadays, in the new millennium, in the century of the ultra modern technologies, in such conditions of the saturated experimentally psychological data, it is still prevailing the paradigm of the passivity of perception and image. The image is still treated as a representation, as a secondary phenomenon, a performance. The process of formation of the subjective image is still viewed as a modeling of objective reality. We always bother ourselves with thoughts and questions about what lies beyond our senses, visualizing the reality outside of the subject. The facts about the "external (material) world", which are interpreted as a transcendental personality, or objectively mediated ones are the products of the imagery quality. What we call the object of sensations or reality outside of the subject, actually are our understanding and knowledge of the transcendent. Images of the latter and are attributed by us to the physical world. This attribution is almost identical to one of the characteristics of perception: objectivity, as the possibility of projection of the inner world to the outside world. We call this phenomenon "Externalization of mental images". Here we especially highlight the deterministic focus of mental activity "From the inside to outside", where the subject as if making a process of recreating the reality. From our point of view of the ecological attitude that is a cognitive adaptation to the subject (with its subsystems) to the informative environment. In our opinion, as a result of this adaptation process, the imagery is set as the main backbone factor of the experience of reality comprehension.

We believe that cognitive adaptive dynamics is a manifestation of the closest connection (contact) of the subject to the surrounding world. And the cognitive experience with trainings must be also considered in terms of adaptation. There is a good chance that this cognitive experience (most likely the skill) comes from the quality of imagery. The effectiveness of cognitive adaptation and is an indicator of experience. But the imagery is that ability, on the basis of which occur in the process of cognition phenomenon of reality.

Key words: *subject-object relations, cognitive experience, reality, mental image, cognitive adaptation, informative environment, picture of the world, imagery, projection*